

sorshordalékok / szántás, szüret, kenyérdagasztás, / keresztelő, halottvirrasztás – // s a tér, idő most helyrezők-ken. / Tengeriszár zörög a ködben, / emészt a föld, koplal a jószág”. Megelevenedik (a tudatban) egy életforma, sorssá állnak össze a „sorshordalékok”, ennyi csak a helyrezőkkesés. Valóságközeli, de nem kiteljesedett sorsok és létmódok ezek sem. Viszont így helyrezők-kenve már alkalmasak arra, hogy följánlhatóak legyenek az irgalomnak, a kételyekkel teli reménynek: „Higgyem, hogy minden jóra fordul?”

Az irgalmat, a kegyelmet nem elég tétlenül várni. A felelős számvetést és cselekvést (akárcsak ezek esendőségét) a reformkor szellemisége példázhatja; ez indokolja (természetesen: egyebek mellett) a reformkor-közeli irodalom (Katona József, Vörösmarty, Petőfi, Arany) erőteljes jelenlétét a kötet utalásrendszerében.

Buda nem csak a romlást, nem csak a kételkedő reményt, hanem a harmónia látomásait, a kegyelem fényében álló világot is meg tudja eleveníteni. A madaras versek is leginkább ide sorolhatók (*Csóka, Rigó, Vadludak*). A madarak könnyedsége, több szférában való otthonossága, szelídsége, szépsége vonzó létmetafora a költő számára. A szó- és rímjátékokra épülő versek gondtalan csapongása szintén a felszabadultságot érzékelteti, színvonalában azonban a *Doromboló*, az *Okarina*, *fakarika*, a *Tambura*, *bandura* nem üti meg a kötet által felállított mércét.

A haiku-ciklus kiemelkedő darabjai szintén az emberi és az emberen túli összhangján alapulnak (*Depresszió I.*: „Rámsírja sárgán / lombját az őszi erdő. / Belep a bánat.”; *Nosztalgia*: „Lassú folyóvíz: / áramló idő partján / elüldögélni...”), akárcsak a *Zsebnaptár kicsinyeknek* disztichonos remeklései. A *Vadvíz* a megtisztulás, a *Hőből, fényből* és az *Isten szalmaszálán* (a két kötetzáró vers) a létösszegzés derűs nyugalomával néz szembe a kételyekkel.

Sturm László

Illeszkedő kultúra Ambrus Lajos:
Az én szőlőhegyem
B. K. L. Kiadó,
Szombathely, 2005.

Az ember nélküli tájon a földi élővilág szabadon bontakozik. A növényzet, ahol nő, éppen oda való, hiszen évszázadek és évszázmilliók súlyos ideje óta tenyészik az ég szent boltozata alatt. Az ember ellesvén működésének titkait, művelni kezdi a természetet. Létrehozza sajátos világát, melyet műveltségnek vagy kultúrának nevez. Csak akkor tud létbe hívni bármit is, ha megérti a logikát, miáltal a természet is dolgozik. Csak akkor szül eredetét, ha szabadságát mint ötletek kaval-kadját működteti. Az ötletek ötleteket szülnék, s ami tartósnak bizonyul, abból szelvényben és kifinomultságában tágas műveltség bontakozik. Van-e korlátja e bontakozásnak, van-e mérce, van-e hatalom, mely azt mondja eddig, s ne tovább, halandó, így és ne másként?! Minden bizonytalansággal... Ha Ambrus Lajos esszéit olvassuk, az sem kérdéses, hogyan nevezendő e szelíden terelő, anyai hatalom. Ám az sem kérdéses, hogy a ma uralkodó, választásra épülő politikai szisztémában, ennek a létkörnek bizony sem joga, sem adottsága nincs, hogy különféle parlamentekbe és szervezetekbe érdekeinek érvényesítése céljából különféle képviselőket szavazzon, tömegdemonstrációkat tartson megfelelő épületek előtt, aláírásokat gyűjtve petíciókat nyújtson át – egyszerűen éljen a demokrácia adta eséllyel. Rá az esélyegyenlőség kiküzdésének esélye sem terjed ki, lévén természeti tájnak neveztetik.

Az író érdeklődését mindenekelőtt a szőlőskert jelensége köti le. E jelenség eleven példázat. A kert létrehozói, művelői, bortermelői váltják valóra és élük azt a rejtőzködően, szemérmesen mintaadó valamit (hétköznapi szent-ség?), ami szinte akaratlanul is mélyértelmű válasz a legitimitásának szakadéka fölött botorkáló XX. és XXI. század fogas – bár talán fel sem tett vagy meg sem hallott – kérdésére. Az író olykor tényleges, olykor fiktív fényképezésként lencsevégre kapja, számunkra is szemléltetővé teszi azt, amit érdemesnek érez. „Nem famatuzsálemeket, egzotikus tájalakzatokat és szürreális térformákat fotózott, inkább hatalmas diófákat, kőasztalokat a fehérre meszelt pincék előtt, ahogy a hosszú szőlősorok magabiztosan kúsznak a hegytető felé. (Már ahol felhagytak a kőbányászattal.)” Szemét oly érzés vezeti, melynek magja az élő és tenyésző természet kifinomult ismerete és óvó szeretete. E viszonyt természetes otthonlétként érti. Az otthonlét kedélyállapota alapvetően harmonikus, bársonyos, lankás, ízekben, fűszerekben gazdag, dús dallamokkal testes és

Megjelent az IRODALMI JELEN júniusi száma!

Beszélgetés a 70 éves Láng Gusztávvval.
Részlet Faludy György *Rottenburgi Erasmusból*.
Bodor Béla, Körösi Zoltán, Brém-Nagy Ferenc, Ferdinandy György, Nagy Koppány Zsolt, Nagy Abonyi Árpád, Kocsis Csaba írásai; Király László, Faludy György, Furman Imre, Gál Éva Emese, Györfly Ákos, Király Levente, Komán János, Harkai Vass Éva versei.
Tamási Áronra emlékezünk.
Kritika Temesi Ferenc, Barnás Ferenc, Gyürei Zsolt és Schlachtovszky Csaba, Cs. Szabó László, Páskándi Géza, Kocsis Csaba, Vallasek Júlia, Bombitz Attila könyveiről;
Film- és színházkritika; *Beszéd a palackból* – Szücs Géza, valamint *Sándor vagyok én is!* – Johann von Kronstadt rovata.

legfőképpen arányos – mégsem idilli. Három okból sem: egyrészt, mert az életteli tenyészet mögött minduntalan felsejlik az „időtlen pusztaság víziója”; másrészt azért, mert a kifinomult emberi műveltség csak folytonos karbantartással őrizhető meg az őstermészettől elkerített területeken: „a szőlőhegyeken lezúduló víz (...) időről időre olyan radikálisan mossa ki és teríti szét a drága termőföldet, hogy a szerencsétlen gazdának tavasszal kosárban, de leginkább puttyonyban kell apránként visszahordania a medrek kaptatókon”. Harmadrészt és legfőképpen azért nem lehet szó idillről, mert az élő és élettelen természetbe ágyazott lét katartikus élményétől a modern ember nemhogy nem ihletődik, mikor kultúráját teremti – jóformán, mit sem tud róla. Szabadságát a természettől való gyökeres – vagy inkább gyökértelen – függetlenségként értelmezve, pusztaságát a „brutális” érzéketlenséggel rondítja a tájba. A szőlőhegy mint kőbánya ténye ezzel szembesíti. A róla készített fotó a „kirajzolódó, leginkább már zajló ökológiai katasztrófa valóságos idillbe ágyazott” képét dokumentálja. A mára riasztóvá növekedett, kilométerekről szemünkbe éktelenkedő tájsebeket az említett függetlenség és érzéketlenség ideológiai talaján rendszerre növekvő mesterséges, nagygazdasági (állami, illetve nagytőkés) képződmények ejtik. Magyar tájon régebben marxizmusnak és szocializmusnak nevezetett ez a viselkedési és viszonyulási mód, mára globalizációvá és fogyasztói liberalizmussá vedlett. S ha piaci verseny és véleménynyilvánítás terén jelentős is a különbség közöttük, tájhoz való viszonyukban szinte észlelhetetlen. E rendszerek által befolyásolt ember a tájban vagy elvész, mint Napóleon katonái Karakó felé igyekeztekben, vagy egyszerűen csak abszurd, mint a népviseletbe öltözött táncos lány Rákosi elvtársat várva a szőlőkertben, vagy – rosszabb esetben – részt vesz, és hasznot húz a globális trendből. Olvasva Ambrus Lajos veretes, mégis ezer kellemmel fűszerezett mondatait, felmerül talán némely úgynevezett döntéshozóban is a kérdés: vajh nem volna-e lehetséges oly nagyhatalmi és nagygazdasági berendezkedés víziójának legalább feltevése és elgondolása – legyünk szerény igényűek: magánbeszélgetésekben –, mely érti, érzi és elsődlegesnek tekint a tájba illeszkedés archaikus szempontját...?

Dokumentálni és rekonstruálni – e két szóval foglalnánk össze Ambrus Lajos szemléletmódját. A dokumentáció két elemre bontható: elsődlegesnek mindenkor az nevezhető, mely a természettel harmóniát tartó emberi műveltség tényeit tárja fel, másodlagosnak pedig a táj és a természetes műveltség bármilyen szempontú semmibe vevésének és átszabásának történetei bizonyulnak. Rekonstrukció addig lehetséges, ameddig e másodlagos történetek hatásaképpen az előérezett, fel-felrémlő katasztrófa valóságosan is be nem következik.

Ambrus Lajos könyvének gerincét, öt esszéje közül a harmadikat, az „archaikus” somlai bornak szenteli. Utánjár adatoknak és utalásoknak, feltérképezi a Somlón valaha természetett szőlőfajtaikat, kideríti, mely hat-nyolc komponens alkothatta az „ős-somlait”, leírja tulajdonságait, a természetés módját, valamint a komponensek egymáshoz viszonyított, valószínűsíthetően legjobb arányát. „Az itt bemutatott »sokkomponensű somlai« özszerakása egy komolyabban végzett rekonstrukció első (vagy második) számú »borfilozófiai« célja lehet. Mindez természetesen fikció – de a bizonyítás nehéz művelteinek virgonc kedvvel és jókora esélyekkel nekilödulő fikció. Ugyanis nem többet és nem kevesebbet állít nekünk ez a fikció, mint egy, a valóságban is fölépíthető, özszerakható idea állandóságát.” Amikor az író az „archaikus” – az antikkal méltán rokonítható, ősi és helyi, egyben édeni – ízt keresi, az archaikusnak – vagy Hamvas Béla nyomán egyszerűen „normálisnak” – nevezhető emberi életminőséget kívánja rekonstruálni elsőképpen képzeleti úton, másod-, de semmiképpen sem utolsó sorban viszont valóságosan. Ez az ős-somlai íz „egyszerre őriz tudást, ízlést és tapasztalatot. Szilajságot és nyugodt derűt. És a legvégén ajándékul, mint egy igazi anakreoni dal, összekapcsolja a létezés tegnapi és mai titkait.”

Elvontan szemlélve egy elveszett, hajdani tény rekonstrukciója csak akkor lehetséges, ha az alapjául szolgáló ideát a rekonstruktor már megismerte, megértette, elsajátította és lelkébe itta. Ez a lélekben megképzett idea – ismételten elvontan fogalmazva – a természeti tájba illeszkedő, kifinomult emberi kultúra hívóhatalma. E kultúra nyilvánvalóan nem pusztaság földművelés. A közösségi történések, a legegyszerűbb emberi gesztusoktól az oly nagy társasági eseményekig, mint például a szüret, hozzátartoznak. Ha van természet-szerető, tájba illeszkedő földművelés, akkor van ugyanilyen jelzőkkel illelhető közösségi és egyéni művészet is. Példaként említhetnénk az Ambrus Lajos által is kedvelt, leghétköznapibb művészi formát, az anekdotát. Még szájról szájra jár, még helybéli alakokat szerepeltet, de már alkalmas arra, hogy egy tehetségesebb alkotó akár műalkotássá, akár tudományos művé faragja. Táj, földművelés, borászat, ünnepek és anekdoták, irodalom és tudomány ebben az öt esszében természetes, arányos és stílusos egységbe szövődnek. Az illeszkedő kultúra ideája, mely mozgatórugóként és rekonstruálható célképzetként rejtetten, de minden lefényképezett tényben, dokumentált gondolatban és érzésben ott fénylik, egyáltalán nem toladó: szerény, életteli, alig hihetően gazdag, szélsőségeket kerülő, ezer fajta és árnyalat megkülönböztetésének és megalkotásának örömteli képességével és igényességével teljes.

Az én szőlőhegyem című könyv többször felbukkanó kulcsfigurája az a XIX. századi angol utazó, bizonyos Sir John Paget, aki 1839-ben *Hungary and Transsylvania* címmel máig magasra értékelendő színvonalon ír hazánkról és akkori társas viszonyainkról útirajzot, majd Erdélyben letelepedvén a helyieknek is mintául szolgáló szőlőtermesztésbe és bortermelésbe fog, pár év múltán pedig olyannyira lokálpatriótává válik, hogy 1848–49-es szabadságküzdelmeinkben sem marad tétlen nemes. Az 1872-es lyoni kiállításon már mint Paget János kap Leánykából készített aszújáért „elsőrendű dicséret oklevelét”. Az általa birtokolt és „feddhetetlen logikával” művelt példa értékű tájon – hangsúlyozza Ambrus Lajos – „minden a természetten vett erőszak nélkül” virult.

Fodor Miklós

A kritikus portréjához

Elek Tibor:
Fényben és árnyékban
Kalligram, Pozsony, 2004.

A *Fényben és árnyékban* Elek Tibor ötödik könyve, egyúttal negyedik kritika-, illetve tanulmánykötete. Az első 1994-ben jelent meg, e mostani tíz évre rá, közben készült el kismonográfiája Székely Jánosról (2001). Maga a mennyiség önmagában is impozáns (vers- és prózaírók persze számszakilag lekörözhetik) – e mostani kötete közel félezer oldal –, hatalmas, kitartó munka egy a negyedik X-en éppen csak túli irodalmár részéről. Hogy Elek Tibor koncepciózus, rendkívüli tudatossággal jelenlévő kritikus, régóta tudjuk, első kötete (*Szabadságszerelem*) óta bizonyosan.

Új könyve, melynek első fele kritikák, tanulmányok, a második pedig interjúk, beszélgetések gyűjteménye, akár két önálló kötet is lehetne, ám nem mechanikusan tevődik össze e kettő, mert a szerző az írásokat szinte artistikus ihletettséggel komponálta szerves egésszé – amit e könyv szerkesztéséről tudni lehetséges, szenzibilis olvasatában Kocsis Lilla (Új Forrás, 2006/1.) elmondta, ahhoz nincs mit hozzátennem.

Ehelyett Elek Tibor kritikus, irodalomtörténeti habitusáról szeretnék röviden szólni, pontosabban arról, miért rokonszenves számomra ez a habitus.

Az egyik határon túli irodalmak integrációjának kérdéskörét értelmező kerekasztal-beszélgetésen azt mondja Tözsér Árpád: „Bányai Jánostól hallottam egyszer, talán a Debreceni Irodalmi Napok valamelyikén, a *többrendszerű irodalmi gondolkodás* kifejezést. A lé-

nyege: maga az irodalom is több rendszerben, több stílusiskolában létezik egyidejűleg, s ezt befogni csak a többrendszerű gondolkodás tudná. Szerintem ez egy ragyogó eszme. Én azonban úgy fogalmaznám át, hogy meg kellene tanulnunk több kánonban szimultán gondolkodni. Ebben a pillanatban a magyar irodalomban csak egyetlen kánon létezik, körülbelül az a kánon, amit Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete képvisel. Ha a többrendszerű, többkánonú irodalmi gondolkodást meg tudnánk teremteni, akkor, azt hiszem, sokkal kevesebb lenne a probléma a határon túli magyar irodalmakkal is, s magával a kifejezéssel is.” A pozsonyi költő több neuralgikus pontot is érint. Egyrészt ténynek tekinti, hogy csak egyetlen kánon létezik, másrészt egy vágyott jövőről beszél: *ha majd* képesek leszünk megtanulni többféle kánon gondolkodását... Nos, szerintem kétféle kánon biztosan létezik (más kérdés, hogy a kánonok elfogadják-e egymás értékrendjét, annyi bizonyos, hogy az uralkodó csakugyan a Kulcsár Szabó-féle, s ez nemigen fogadja el a „másikat”), másrészt ma is léteznek olyan irodalmárok, akik képesek a többkánonú irodalmi gondolkodásra, egyikük éppen az e beszélgetést is vezető Elek Tibor. (Ráadásul a beszélgetésen jelen voltak – reprezentálandó – a „másik” kánon, annak képviselői is, Bertha Zoltán, Szokolczay Lajos, illetve meghívott volt Görömbei András.)

A kötet legutolsó interjújában Elek Tibor válaszol Németh Zoltán kérdéseire, s ebben, egyebek mellett kritikusai alapelveit megfogalmazva, a Tözsér Árpád említette kérdésre is válaszol, s megerősíti: „ahogy korábban már mondtam, több kánon van. Egyébként pedig, félre a kánonokkal, lássuk a műveket magukat!” – *egyenként*. Elek Tibor monomániásan hisz abban, hogy ha magukat a műveket, s csak a műveket olvassa kellő nyitottsággal és érzékenységgel, szükségképpen fölülemelkedik a végzetes megosztottságon, amely a kortárs magyar irodalmi közéletet uralja – legalábbis a nyelvi felszínen uralja, teszem hozzá, mert az meg az én személyes tapasztalatom, hogy a csöndes többséget, hál’ isten, egyáltalán nem zavarja a többkánonúság, természetesnek tekinti a pluralizmust. Más az, ami zavarja.

Lehetséges, hogy méltányolandó erény, ha valaki több kánoni gondolkodásban is otthon van, de lehetséges, hogy egyszerűen alkat, habitus (meg sok más) kérdése is, hogy másvalaki viszont csak egyetlen kánoni nyelvben, gondolkodásban van otthon, hogy egynek érzi az értékrendjét, játékerét, stb. Elek Tibor – rokonszenvesen többen is, a „szövegközpontúban” is, meg a „világközpontúban” is, s ez számára semmiféle traumát nem jelent, sőt, láthatóan igen jól érzi magát így. Azt sem állítja, hogy az ő széles spektrumú olvasata